

TRANSNACIONALIZÁCIA DISKUSIE O SPRAVODLIVOSTI A EURÓPSKA ÚNIA

LUBOMÍR DUNAJ

Centrum celoživotného a kompetenčného vzdelávania
Prešovská univerzita v Prešove
e-mail: lubomir.dunaj@unipo.sk

Abstract:

The European Union is facing new challenges, which it has to solve for its survival. In fact many of them have deeper roots and are at least partially originating in a misconception of European institutions. The economic crises 2008 accelerated the urgency for their solution. This paper focuses on three problems. First, it claims the necessity for a transnationalisation of the debate of social justice. Secondly, it shows that the rigid concept of a state's sovereignty blocks the possibility to democratise the European institutions. And finally, that predominating Germany can cause the collapse of EÚ.

Keywords:

European Union, Justice, Transnationalisation, Share Sovereignty, Germany

S čoraz väčším miznutím akýchkoľvek bariér medzi národmi v Európe sa vynára množstvo problémov, ktorých neriešenie môže viesť k destabilizácii, respektíve až k zrúteniu celých štátov či regiónov. „Toužíte-li po míru, dbejte na spravodlnosť“ cituje poľsko-britský Sociológ Zygmund Bauman antickú múdrosť a zdôrazňuje, že absencia spravodlivosti blokuje dnes cestu k mieru rovnako ako pred dvoma miléniami (Bauman, 2008, s. 15).

V súčasnosti je však prítomný jeden podstatný rozdiel. Otázka sociálnej spravodlivosti je v oveľa väčšej miere determinovaná globálnou dimenziou, čo denne potvrdzujú naše rozmanité strety s voľným pohybom ľudí, kapitálu a tovarov: „Odkedy sa pominuli dni tzv. pevne zasadeného kapitalizmu

(*embedded capitalism*) a globalizované trhy sa politike strácajú z dohľadu, upozorňuje Jürgen Habermas, prichodí všetkým štátom OECD čoraz ťažšou úloha stimulovať hospodársky rast a zároveň sa ako-tak postarať o spravodlivé rozdelenie príjmov kvôli sociálnej istote širokých vrstiev obyvateľstva (Habermas, 2011, s. 47).“

Keďže od nášho vstupu do Európskej únie uplynulo už desať rokov, primäla ma táto skutočnosť k tomu, aby som sa zamyslel nad niektorými vypuklými problémami tohto integračného procesu. V nasledujúcom texte sa postupne zameriam na tri body:

I. ak má diskusia o spravodlivosti primerane reflektovať oprávnené nároky obyvateľov EÚ musí byť rovnako transnacionalizovaná ako sú transnacionalizované ekonomické vzťahy.

II. proces európskeho zjednocovania musí pokračovať respektíve sa ešte zintenzívniť, pretože len tak môže byť vytvorený funkčný rámec na riešenie problémy EÚ, ktoré presahujú kapacity jednotlivých členských štátov.

III. posilnenie pozície Nemecka v posledných rokoch môže z dlhodobého hľadiska viesť k destabilizácii pomerov v EÚ, či dokonca k jej rozpadu.

(I)

Hoci sa o globalizácii intenzívne diskutuje minimálne od 80. rokov minulého storočia a dnes môžeme nájsť takmer nespočetné množstvo literatúry k tejto problematike, až do začiatku nášho storočia nebola v diskusiách o spravodlivosti dostatočne

recipovaná. A dokonca i dnes trpia mnohé koncepcie na tzv. *metodologický nacionalizmus*,¹ čo znamená, že „spoločnosť a štát sú totožne myslené, organizované a žité (Beck, 2007, s. 115).“ To v súčasnosti (prínajmenšom v Európe) nezodpovedá realite.

Po prvých pokusoch integrovať túto skutočnosť do politickej filozofie, o čo sa pokúsili napríklad Jürgen Habermas² alebo John Rawls³, začala globálna perspektíva zohrávať v diskusii o spravodlivosti stále väčšiu rolu a po vydaní politicko-filozofickej kontroverzie medzi Nancy Fraserovou a Axelom Honnethom *Redistribution or recognition?* v roku 2003⁴ sa stala táto tendencia definitívne súčasťou *kritickej teórie spoločnosti*. Tento myšlienkových prúd tvorí východiska mojich skúmaní tejto problematiky.

Keďže pri spore medzi Fraserovou a Honnethom sú dôležitejšie (vo vzťahu k téme môjho príspevku) dôsledky, ktoré priniesol pre ďalší vývoj teórií spravodlivosti oboch autorov, než samotný jeho priebeh, nepovažujem za nutné ho detailne priblížiť. A keďže Axel Honneth v závere svojej poslednej knihy *Das Recht der Freiheit*⁵ tematizuje *transnacionálnu* perspektívu len veľmi nesmelou a opatrne, je produktívnejšie v tomto bode nadviazať na skúmania Nancy Fraserovej.⁶ Tá vo svojom texte „Reframing Justice in a Globalizing World“⁷ zdôrazňuje, že *prerozdeľovanie* a *uznanie* môžeme iba vtedy chápať za konštitutívne dimenzie spravodlivosti, keď vychádzame z „Keynesian-Westphalian frame“.⁸ Akonáhle je však otázka rámca problematizovaná,

stáva sa viditeľnou tretia dimenzia spravodlivosti a to *dimenzia politická* (Fraser, 2007, s. 159).

Čo to znamená? V čase po druhej svetovej vojne boli problémy spravodlivosti ako i riešenia týchto problémov artikulované a následne riešené prevažne v rámci diskusie verejnosti jednotlivých národných štátov. Avšak, tak ako sa transnacionalizovala ekonomika, stále viac sa začína transnacionalizovať i verejnosť. Fraserová zdôrazňuje, že koncept verejnosti nebol vypracovaný len preto, aby učinil zrozumiteľnejšími komunikačné toky, ale i preto, aby prispel k normatívne politickej teórii demokracie. Fraserová chápe verejnosť ako komunikačný priestor, v ktorom sa tvorí verejná mienka. Ak je tento priestor všeobecný a férový, tak slúži diskreditácii názorov, ktoré neobstoja pred kritickým preskúmaním a na druhej strane zaistí legitimitu názorom, ktoré v tejto kritike obstoja. Verejná sféra, ako pokračuje ďalej Fraserová, by mala byť korelatívna so suverénnou mocou, pričom „obě tyto ideje – *normativní legitimita* a *politická účinnost* veřejného mínění – mají podstatný význam pro pojem veřejnosti v demokratické teorii,“ pretože „bez nich ztrácí tento pojem svoji kritickou sílu a politický význam“ (Fraser, 2007, 114).

Pri mnohých problémoch súčasnosti, ako presvedčivo argumentuje Fraserová, nezostáva mobilizácia verejnosti na hraniciach teritoriálnych štátov a účastníci debaty v mnohých prípadoch netvorí *demos*,⁹ ich posolstvá, príspevky či zdieľania nie sú adresované národnému štátu, a ani nie sú prenášané cez národné médiá (málokto už môže dnes pochybovať o vplyve rôznych sociálnych sietí na utváranie verejnej mienky – pozn. L.D.), a na dôvažok problémy, o ktorých sa debatuje sú nezriedka inherentne transteritoriálne (Fraser, 2007, s. 127), ako napríklad problematika ochrany životného prostredia.

Tu sa teda, podľa autorky, dostávajú do nového svetla otázky, ktoré sú pre kritickú teóriu najdôležitejšie: „Jestliže veřejné mínění nyní překračuje vestfálský rámec, co se děje s jeho *kritickou* funkcí spočívající v kontrole panství a v demokratizaci vládní moci? (...) Můžeme se stále smysluplně tázat na *legitimitu* veřejného mínění, když účastníci debaty netvoří *demos* či nejsou politickými občany? (...) Můžeme stále smysluplně zkoumat *účinnost* veřejného mínění, jestliže není adresováno suverénnímu státu, který je principiálně schopen spravovat své území a řešit problémy svých občanů ve veřejném zájmu?“ (Fraser, 2007, s. 129).

Samozrejme odpovede na tieto otázky sú príliš komplexné, než aby som ich mohol patrične zodpovedať v rámci zamýšľaného rozsahu tohto

¹ Pozri Beck, 2007, s. 115-121.

² Pozri Habermas, J.: Die postnationale Konstellation. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag 1998.

³ Pozri Rawls, J.: The Law of Peoples. Cambridge: Harvard University Press 2001 (slovenské vydanie: Právo národov. Bratislava: Kalligram 2013).

⁴ Fraser, N. – Honneth, A.: Redistribution or Recognition? A Political-Philosophical Exchange. London – New York: Verso 2003 (české vydanie: Přerozdělování nebo uznání? Praha: Filosofia 2004).

⁵ Rok nemeckého vydania je 2011 (Suhrkamp Verlag) a medzitým vyšla už i v anglickom preklade: Honneth, A.: Freedom's Right: The Social Foundations of Democratic Life. Cambridge: Polity Press 2014.

⁶ Rád by som upozornil i na jej novú knihu: Fraser, N.: Fortunes of Feminism: From Women's Liberation to Identity Politics to Anti-Capitalism. London – New York: Verso 2013.

⁷ Pôvodne vyšla táto štúdia v New Left Review, 36, NOV DEC 2005, s. 69 – 88.

⁸ „Keynesiánsko-vestfálsky rámec“. Pod prvou časťou tohto termínu môžeme chápať povojnové demokratické štáty blahobytu, ktoré existovali zhruba medzi rokom 1945 až do 70. rokov. Označenie „vestfálsky“ sa vzťahuje na mier z roku 1648, ktorý ustanovil základné charakteristiky moderného medzinárodného systému.

⁹ To znamená, že tu nie sme konfrontovaní s homogénnou skupinou politických občanov s príslušnými právami na participáciu na verejnom živote a určitý status.

článku. Mojim cieľom je však zdôrazniť, že na jednej strane síce žiadna európska krajina dnes nie je schopná sama riešiť tie svoje problémy, ktoré súvisia s globalizáciou a zároveň na druhej strane poukázať na to, že mnohé aktuálne problémy viacerých členských štátov Európskej únie sú do značnej miery problémami chybného rámca.

Vývoj v Európe, ktorý viedol k vzniku EÚ bol podstatne určený dôsledkami 2. svetovej vojny. Na jednej strane mala EÚ slúžiť zachovaniu mieru a na druhej strane plodnej, a z dnešnej perspektívy i nevyhnutnej, hospodárskej spolupráci. Oba ciele sa podarilo naplniť.

Naproti tomu avšak táto integrácia zmenila pomery, ktoré upravovali a riadili politické a ekonomické dianie v členských štátoch, a ktoré skoršie boli chránené prostredníctvom medzinárodného systému. Tak mohli európske štáty chrániť svoju lokálnu ekonomiku pomocou hospodárske zmluvy. Tie však boli kvôli európskych rámcovým zákonom odbúrané a dnes umožňujú voľný tok tovarov. Demontáž týchto obchodných obmedzení naše životné pomery transnacionalizovala, ale rámce, v ktorých by mali byť artikulované otázky a nároky smerujúce na spravodlivé usporiadanie „vecí verejných“ zostali národné. Práve so zreteľom na túto skutočnosť ponúka Jürgen Habermas zaujímavý príspevok k demokratizácii Európskej únie, s čím zároveň prechádzam k druhému bodu môjho textu.

(II)

Habermas sa snaží vo svojej eseji k ústave Európy na jednej strane ukázať, že Európska únia Lisabonskej zmluvy už nie je príliš vzdialená od podoby transnacionálnej demokracie, ako sa nazdávajú mnohí z jej kritikov. Na druhej strane sa pokúša vysvetliť, prečo nemožno napraviť konštrukčnú chybu menovej únie bez zmeny tejto zmluvy (Habermas, 2012, s. 11). V súvislosti s týmito úmyslami zdôrazňuje, že „spľasnutie neoliberalných ilúzií viedlo nevyhnutne k pochopeniu toho, že finančné trhy, ba celé systémy fungovania svetového spoločenstva presahujúce národné hranice, vytvárajú také problémové situácie, ktoré jednotlivé štáty, či koalície štátov – už nijako nebudú môcť zvládnuť“ (Habermas, 2012, s. 12). Ako upozorňuje na inom mieste textu, v kapitole venujúcej sa objasneniu toho, prečo je dnes Európa konečne ústavným projektom: „Ekonomistické zužovanie pohľadu je tým nepochopiteľnejšie, keďže odborníci sú v diagnóze hlbšej príčiny krízy akoby zajedno: Európskej únii chýbajú kompetencie pre nevyhnutné harmonizovanie národných ekonomík, ktoré sa čo do konkurencieschopnosti drasticky od seba vzdávajú.“ Na to nadväzujúc zdôrazňuje, že konštrukčná chyba menovej únie tkvie v nejestvovaní potrebných politických regulačných schopností na celoeurópskej

úrovni (Habermas, 2012, s. 46). Práve preto by politici disponujúci podstatnými rozhodovacími právomocami mali podľa Habermasa výraznejšie argumentovať a i rozhodovať z európskej perspektívy, po prípade i z perspektívy globálnej, to znamená neorientovať sa na lokálnu politiku a prekročiť zvyčajný, demoskopicko-administratívny prístup. Túto líniu Habermas rozoberá predovšetkým v záverečnej časti eseje.

Čo sa týka Habermasovho konštatovania, že EÚ stojí pred rozhodnutím medzi *transnacionálnou demokraciou* a *postdemokratickým exekutívnym federalizmom*, obmedzím sa iba na jednu poznámku smerujúcu proti *zvečneniu* národnej suverenity, ktorú považujem za zvlášť dôležitú s ohľadom na prekonanie existujúcich nespravodlivostí v rámci EÚ.

„Najhúževnatejšia skepsa vyslovovaná proti *demokratickej* juridifikácii politického vládnutia, ktoré presahuje národné hranice, pramení [však] z kolektivistického nepochopenia, ktoré zmiešava národnú suverenitu a štátnu suverenitu. Toto nepochopenie, ktoré vystupuje v komunitaristickej i liberálnej, v konzervatívnej i nacionalistickej podobe, je dané priveľkým zovšeobecnením jednej náhodnej historickej konštelácie a vedie k tomu, že nevidí umelý a teda premenlivý charakter vedomia národnej identity skonštruovanej v Európe 19. storočia (Habermas, 2012, s. 58).“ Z histórie a rovnako tak i zo súčasnosti poznáme alternatívne štátne organizácie, napríklad európske stredoveké štáty, ktoré neboli nijakými národnými štátmi; Čína počas takmer celých svojich dejín, India a Brazília v súčasnosti a podobne. I preto poukazujú niektorí autori, napríklad český politický filozof Marek Hrubec na produktivnosť rozvíjania „zdieľanej suverenity“ (Hrubec, 2011, s. 333 – 351) a i Habermas zdôrazňuje, že „táto rekonfigurácia súčastí demokratického spoločenstva v podobe odštátnenej federácie neznamena nijakú stratu legitimizácie, pretože občania Európy majú dobré dôvody na to, aby vlastný národný štát v role členského štátu zakaždým hral *aj naďalej konštituujuucu* rolu garanta práva a slobody. Takáto „deľba suverenity“ medzi občanmi Európskej únie a národmi Európy by sa však musela premietnuť aj do dôsledne uskutočneného spoločného zákonodarstva a do symetrickej zodpovednosti Európskej komisie voči Európskej rade a Európskemu parlamentu (Habermas, 2012, s. 55).“

(III)

Hoci už i Jürgen Habermas na viacerých miestach ostro kritizuje politiku nemeckej spolkovej vlády pod vedením Angely Merkelovej, jeden z prvých nemeckých intelektuálov, ktorý zaujal k tejto téme explicitne kritické stanovisko i so zreteľom na nielen politickú, ale i sociálnu dimenziu problému, je Ulrich

Beck (*Das deutsche Europa*). Medzi viacerými výčitkami adresovanými reakciám na finančnú krízu, ktorá začala v roku 2008, uvádza predovšetkým nemeckou vládou nariadenú úspornú politiku, ktorá viedla k tomu, že jeden zo základných princípov EÚ, t. j. norma rovnoprávnej účasti medzi členskými štátmi EÚ je odsunutá nabok a stále častejšie je nahradzovaná formami hierarchickej závislosti. Ako uvádza ďalej Beck, tým že udelenie pôžičiek je viazané na rigorózných podmienky reforiem a na zodpovedajúcu kontrolu, čo viedlo k sociálnemu zrúteniu celých regiónov, stráca množstvo ľudí svoje materiálne existenčné predpoklady, svoju dôstojnosť, svoju budúcnosť a ako posledné i vieru na Európu (Beck, 2012, s. 56).

Keďže moje cieľom v tomto príspevku bolo predovšetkým naznačiť možné riešenie existujúcich problémov a toto Beckovo konštatovanie si vyžaduje podrobnejšie spracovanie,¹ uzavriem toto poukázanie na možné neblahé dôsledky rodiacej sa nemeckej dominancie varovaním bývalého nemeckého kancelára Helmuta Schmidta:

„Národy Európy si v súčasnosti uvedomujú mnohoraké riziká – aj mimoeurópske. Preto ich chcú ich politickí vodcovia užšie spojiť. Avšak národné tradície Európanov – ich rozličné jazyky, ich národné dejiny, ich rozdielne sa zrodené politické štruktúry – stoja v ceste tomuto odhodlaniu. Preto zostáva budovanie Európskej únie zdĺhavým a namáhavým procesom, ktorý môže zaznamenať masívne zvraty a môže sa aj nevydať.“

My Nemci, žijúci v strede kontinentu, sme viac ako všetky iné národy odkázaní na to, aby únia viedla k úspechu. Netrpezlivosť a prílišná horlivosť môžu tento úspech ohroziť. A nemecký nárok na vedúce postavenie, hoci aj nevyslovený, môže tento úspech znemožniť (Preklad L.D.).“²

¹ Pozri LESAY I. – POLÁK, M. – AUXT, R.: Nedokončená Eurozóna. Kríza menovej únie a ako jej čeliť. EuroPolicy, 2013. Dostupné na internete: <http://www.euractiv.sk/fileadmin/user_upload/BROZURA_-_Nedokoncena_eurozona_web.pdf>

² „Die Nationen Europas spüren gegenwärtig vielerlei Gefahren – auch Gefahren von außerhalb Europas. Deshalb wollen ihre politischen Führer die Nationen enger zusammenbinden. Aber die nationalen Traditionen der Europäer – ihre unterschiedlichen Sprachen, ihre jeweilige Nationalgeschichte, ihre verschieden gewachsenen politischen Strukturen – stehen diesem Willen im Wege. Deshalb bleibt die Errichtung der Europäischen Union ein langsamer und mühevoller Prozeß. Er könnte schwere Rückschläge erleben. Er könnte auch fehlschlagen. Wir Deutschen, in der Mitte des Kontinents lebend, sind stärker als alle anderen Nationen darauf angewiesen, daß die Union zum Erfolg geführt wird. Ungeduld und Übereifer können den Erfolg gefährden. Und ein deutscher

Namiesto záveru:

Tri dôležité nemecké a zároveň celosvetovo známe a uznávané osobnosti, t. j. filozofa Jürgena Habermasa, sociológa Ulricha Becka a nakoniec politika Helmuta Schmidta som zvolil zámerne, aby som mohol kritiku nemeckej európskej politiky v posledných rokoch vystavať takpovediac z „vlastných“, nemeckých zdrojov. Ani náhodou by som totiž nechcel vzbudiť podozrenie, že táto kritika znamená moje „nepriateľstvo“ k súčasnému demokratickému Nemecku. Práve naopak. Tento príspevok bol prednesený na konferencii zameranej na budúcnosť Európskej únie (Bonn, 21.-22.3, 2014), ktorú veľkoryso organizovala Nemecká akademická výmenná služba (DAAD – Deutscher Akademische Austauschdienst), a ktorá mi už po druhýkrát umožnila uskutočniť výskumný pobyt v Nemecku. A práve tieto výskumné mobility považujem za jeden z najlepších spôsobov ako prispieť k vzniku „európskeho dému“, k vytvoreniu spoločného „pocitu príslušnosti (a zodpovednosti)“ k celému európskemu (a i v širšom zmysle globálnemu) priestoru.

Táto skúsenosť podstatne znásobila aj môj záujem o nemeckú kultúru a históriu, ako i možnosti, ktoré ponúka osvojenie si nemeckého jazyka. Ten, navzdory nášmu priamemu susedstvu s nemecky hovoriacimi obyvateľmi Európy a i napriek až „nezdravej“ závislosti nášho hospodárstva od vývoja nemeckej ekonomiky, akoby bol v akademickom prostredí na „ústupe“, čo predovšetkým v humanitných vedách považujem za zásadný nedostatok. A hoci by som nechcel opäť redukovať moju argumentáciu v prospech nejakého stanoviska len z čisto účelovej perspektívy, avšak predsa by som rád zdôraznil aj skutočnosť, že nemecké skúsenosti so zdĺhavým procesom demokratizácie a obnovy ich krajiny po 2. svetovej vojne môžu byť inšpiratívne i pre našu, ešte stále sa transformujúcu spoločnosť.

Literatúra:

- BAUMAN, Z.: Tekuté časy. Život ve věku nejistoty. Praha: ACADEMIA 2008.
BECK, U.: Was ist Globalisierung? Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag 2007.
BECK, U.: Das deutsche Europa. Berlin: Suhrkamp Verlag 2012.
FRASER, N.: Rozvíjení radikální imaginace. Praha: Filosofia 2007.
HABERMAS, J.: K ústave Európy. Bratislava: Kalligram 2012.

Führungsanspruch, auch ein unausgesprochener, könnte ihn unmöglich machen (Schmidt, 2008, s. 11).“

HRUBEC, M.: Od zneuznání ke spravedlnosti. Kritická teorie globální společnosti a politiky. Praha: Filosofia 2011.

SCHMIDT, H.: Außer Dienst. München, Siedler Verlag 2008.